

1.1 Vztah literatury a výtvarného umění

Vztah literatury a výtvarného umění lze nazírat hned z několika úhlů. V prvé řadě můžeme hovořit o literatuře, která se zabývá výtvarným uměním jako předmětem svého zájmu. V rámci dějin umění tento segment literatury studuje historiografie – tedy jakési dějiny dějin umění. První odborné literární texty k dějinám a teorii výtvarného umění vznikaly již v antice. Spolu s proměnami uměleckého produkce a společenského kontextu se tyto texty měnily jak ve středověku, tak v dalších staletích novověku. Zásadní zlom v dějinách této literární produkce pak v 19. století představovalo etablování dějin umění jako akademické disciplíny, pěstované na univerzitní půdě.

Dalším možným úhlem pohledu je představení literární produkce (nejen prózy a poezie, ale také dalších specifických literárních forem – např. historické líčení) jakožto určitého zásobníku motivů, z nichž umělci čerpali náměty svých děl. Náměty děl se zabývá *ikonografie* – disciplína spadající do ranku teorie umění, která zkoumá význam vyobrazeného (hlubší interpretaci vyobrazeného v širokém kulturněhistorickém kontextu se věnuje z ikonografie vycházející *ikonologie*). V ikonografii badatele spíše zajímá, co je vyobrazeno a co to znamená, než jakým způsobem je konkrétní námět zpracován. Pro dešifrování významu vyobrazeného je mimořádně významná znalost možných dobových literárních vzorů, které prošly rovněž v průběhu historického vývoje změnami a reinterpretacemi. Pro evropský kulturní kontext je podstatná jak antická (starověká mytologie, biblické texty), tak středověká literární tradice (hagiografická literatura).

Dalším segmentem literární produkce jsou volné literární texty, jejichž vznik podnítil kontakt jejich autora s konkrétním výtvarným dílem. V případě takto inspirované poezie jsou k dispozici kompendia a antologie těchto textů (tématu se intenzívně věnoval například německý badatel **Gisbert Kranz**). Tato sféra bádání je doménou literárních vědců, kteří takto inspirované texty – nejčastěji básnická díla – zkoumají v rámci svého oborového diskurzu. V raně novověkém období jsou básnická díla vůbec prvními texty, které můžeme označit jako ranou literární kritiku děl výtvarného umění. V případě řady uměleckých děl (například italského baroka) byly básně vůbec prvními texty, zaznamenávajícími reakci publika na daný výtvor. Na pomezí uměnovědného a literárně vědného zkoumání stojí díla, která specifickým způsobem textovou a vizuální složku slučují. Synkreze obrazu a textu prošla v průběhu historie rovněž vývojem, který určoval dobový společenský a kulturní kontext.

1.2 Specifika přístupu k výtvarným dílům v rámci dějin umění

Podobně jako při literárněvědné analýze literární díla také při zkoumání výtvarného díla, které je ve valné většině, pomineme-li některé soudobé konceptuální přístupy, vázáno na hmotnou podstatu, vycházíme z určitých metodických schémat a kategorizací. Ty nám pomáhají danému artefaktu lépe porozumět a otevírají další možnosti jeho interpretace. Za ryze estetickou sféru prožitku výtvarného díla stojí možnost jeho hlubší interpretace, tedy

porozumění a výklad konkrétního díla v dobovém historickém, kulturním a společenském kontextu. Nezajímá nás tedy jen vizuální stránka výtvarného díla, ale tážeme se také: proč toto konkrétní dílo vypadá právě takto, jaký toto dílo mělo své době význam; co nám prozrazuje o společnosti, v jejímž kontextu bylo vytvořeno; co chtěl objednatel díla jeho prostřednictvím komunikovat, jakou úlohu ve tvůrčím procesu sehrál objednatel díla a jakou samotný umělec; další plejádu otázek otevírá problém, jak se interpretace výtvarných děl proměňovala v čase, jaké umění bylo kdy více a méně ceněno a proč. Hledání odpovědí na takto laděné otázky by nám mělo pomoci dílu více porozumět a pochopit jej v jeho kulturněhistorické ukotvenosti. Toto je cílem dějin umění a spřízněných vědeckých disciplín. Analýzou samostatného estetického prožitku a estetických kvalit výtvarných děl se zabývá filozofická disciplína – estetika. O subjektivním prožitku výtvarných děl a hledáním širších souvislostí podávají formou svých textů zprávu kritici výtvarného umění (tito jsou často, i když ne výhradně, profesně školení spíše v estetice než dějinách umění).

Nezbytná analýza formálních znaků výtvarných děl, pro něž je ve valné většině určující právě dominantní estetická funkce, nám usnadňuje tuto kategorizaci u všech výtvarných oborů. Mezi tradiční obory umělecké produkce počítáme **architekturu**, **sochařství**, **malířství** a oblast **užitého umění**, které nejvýrazněji slučuje utilitární a estetickou funkci. V mladších obdobích vznikly a nabyly na významu další druhy a obory výtvarného umění: **grafika**, **fotografie**, **světelné umění** (light art), **videoart** a další nová média. Některé soudobé umělecké formy konceptuálního umění neupozadují či nevylučují estetickou funkci díla, ale rovněž také nemusí být vázané na hmotný artefakt ve smyslu tradičního uměleckého díla (například u happeningu je významný určitý druh jednání umělce či jeho interakce s publikem).

1.3 Charakteristika hlavních oborů výtvarného umění

Jednotlivé obory umělecké tvorby můžeme dále členit dle různých kritérií. Například **architekturu** může kategorizovat podle její funkce (sakrální a profánní, obytnou, reprezentační, obrannou, zahradní, užitkovou či utilitární), užitého stavebního materiálu a stavebních konstrukcí (kamennou, cihlovou, hliněnou, železobetonovou) či dispozice (centrální a podélný půdorys, uspořádání, vzájemný vztah a funkční určení jednotlivých prostor).

Také **sochařskou tvorbu** můžeme rozčlenit dle několika hledisek. Z hlediska její funkce nás bude zajímat, zda se jedná o plastiku monumentální, vázanou k architektonickému dílu, určenou k dekoraci privátního prostoru atd. Z hlediska vztahu její formy k prostoru – tedy zda jde o volnou sochu či reliéf (nízký, poloviční, tříčtvrteční). Mimo námětu nás pak bude v případě sochařských děl také zajímat, zda sochař při její tvorbě postupoval přístupem aditivním (přidáváním sochařské hmoty – například modelace hliněného reliéfu) či subtraktivním (odebíráním hmoty z celku – například potupné odtesávání kamenného bloku). Příslušná metoda úzce souvisí se zvoleným materiálem a technikou jeho zpracování. Rozdílné postupu jsou uplatněny u kamenosochařství, řezbářství, modelování, kovolijectví a kovotepectví, keramické tvorby, glyptiky čili kamenorezby nebo štukatérství).

V případě **malby** opět odlišujeme nejen funkci a námět či žánr jednotlivých děl, ale také techniku zpracování (malba temperovými či olejovými barvami, kresba uhlím, hlinkou, pastelem, kvaš, enkaustika, malba na skle, mozaika, nástěnná malba *al secco* – „na sucho“ či *al fresco* – „na čerstvý podklad“). Reprodukční **grafické techniky**, opakující původní kresebný vzor ve více totožných multiplikacích, dělíme z hlediska technologického postupu na *tisk z výšky* (**dřevořez, dřevoryt, linoryt**), *tisk z hloubky* (**rytina, lept, suchá jehla, mezzotinta**) a *tisk z plochy* (**kamenotisk čili litografie, mladší sítotisk**). V případě **užitého umění** či uměleckého řemesla z hlediska funkčního uplatnění figurují také grafické techniky (knižní a propagační grafika, drobná užitná grafika a design). V kategorii funkčního uplatnění uměleckého řemesla ovšem nechybí ani cínařství, zvonařství, výroba porcelánu a užitá keramika a fajánse, vázání koberců, zlatnictví, sklářství, umělecké kovářství, truhlářství či zbrojířství.

1.4 Specifika hlavních oborů výtvarného umění a jejich formální analýzy

K dosažení optimálního vyznění umělecké výpovědi a harmonizaci formálních aspektů a vyjadřovaného obsahu uměleckého sdělení výtvarná díla jsou pro jednotlivé druhy užívány specifické prostředky. Při zkoumání estetické kvality architektonického díla zjišťujeme, zda a jak k uměleckému účinku přispívají uplatněné konstrukční a technické prostředky (například forma a dekorace klenebních konstrukcí, strukturování a dekorace fasád a podobně). Významný je rovněž poměr uplatněných stavebních hmot, vztah interiéru a exteriéru, prostorová modelace související s **dispozicí** (funkčním určením a prostorovým rozvržením jednotlivých částí stavby) a další elementy. Podobně jako u dalších výtvarných druhů je také u architektury významná **práce s barevností a světlem**. Obdobně univerzální je také celková **kompozice** uměleckých děl, tedy prostorové členění a vzájemný poměr jednotlivých prvků, rozvržených tak, aby působily vizuálně uspokojivým, harmonickým dojmem. Při analýze obrazových děl vycházíme z poznání jejich kompozice, zajímá nás, zda je obraz členěn do plánů nebo zda (a případně kde) umělec umístil ohnisko celé kompozice. Můžeme se také tázat, zda je **kompozice symetrická** nebo **asymetrická**.

Významné je rovněž uplatnění **barvy**. Analýze bývá podrobena její tinta neboli čistota barevného tónu, sytost barvy, světlost čili valér, intenzita a další parametry (analýza barev z hlediska její pozice v barevném spektru, tedy zjištění, zda jde o barvu primární, sekundární či komplementární) a její vztah k dalším užitým uplatněným barvám (harmonizující či kontrastní). V případě malby budeme zkoumat také přístup umělce k **modelaci** prostorových objemů a vztahů. Podstatná je také práce s užitými tvary, texturou a světelností. V případě kresby a grafických technik nabývají na významu také **kresebné vlastnosti linie** (její síla, rytmus, a dynamika), uplatnění kontur a výrazová škála valéru. Ve větší míře než u malby a grafiky sochaři pracují s pohledovým uplatněním jejich díla. Řeší tedy odkud, v jaké vzdálenosti a úhlu bude socha pozorována. Je podstatné, do kolika plánů bude sochařská hmota rozvrstvena a jak budou objemy modelovány. Důležitá je také práce s perspektivní zkratkou a osvětlením. Podobně jako u předešlých výtvarných druhů je u sochařských děl také významné barevná

povrchová úprava artefaktů (polychromie), která obzvláště u starších výtvarných v průběhu času mohla projít významnou proměnou.

1.5 Problematika stylového a časového zařazení děl výtvarného umění

Formální analýza uměleckých děl vede k hlubšímu porozumění konkrétnímu artefaktu a umožňuje jeho bližší identifikaci. Můžeme jej dle vnějších znaků přiřadit k určitému **stylu (slohu)**, můžeme též uvažovat o souvisejícím **datování** či **autorském určení** konkrétního díla. V historických epochách se výtvarná díla vyznačovala shodnými znaky (historické slohy), které mohly dále variovat národnostní, regionální či místní zvláštnosti. V některých případech literatura hovoří o místních (lokálně vymezených) školách. Tyto parametry poté užíváme k **chronologickému zařazení díla**. Pomineme-li antiku, ve středověku se rozvíjel styl *románský* a *gotický*. Během novověku to pak byl styl *renesanční*, *barokní* a *klasicistní*. V 19. století pak mimo *romantismu* a *historismu* zaznamenal rozvoj také *realismus*, *symbolismus*, *impresionismus* a *secese*. Pro styly 19. století částečně a 20. století výhradně se užívá příhodnějšího označení **umělecký směr**. Secese (v jazykově německých oblastech označovaná termínem *Jugendstil*, ve frankofonních oblastech nazývaná *art nouveau*) byla posledním univerzálním uměleckým stylem, který se projevoval ve všech uměleckých druzích (architektura, sochařství, malba a také velmi významně v oblasti užitého umění). **Umělecké směry 20. století** vyznačovala větší diverzifikace a zpravidla také kratší časový úsek jejich trvání. Z vývojového hlediska se v rámci jednotlivých slohů rozlišují fáze rané, vrcholné a pozdní. Častá je také stylová atribuce podle významné tvůrčí osobnosti. Z hlediska chronologie je podstatné, že k rozvoji stylů v různých geografických oblastech nedocházelo ve stejném období (zatímco dynamickému k rozvoji renesančního umění v oblasti Toskána došlo již na počátku 15. století, umělci se zemí na severu Evropy tento styl adaptovali se o mnoho desetiletí později).

V průběhu následujících kapitol ve stručnosti nastíníme vývoj výtvarného umění v jednotlivých obdobích od starověku po modernu. Široké časové rozpětí dovolí vždy pouze stručnou charakteristiku a poukázání na několik významných či obecně známějších děl. Soustředit se ovšem budeme na literární reflexi umělecké produkce dle schématu naznačeného v úvodu této kapitoly. Pozornost tedy bude věnována synkrezi (slučování) obrazu a textu, opomenuta nebude ani transpozice motivů z literární sféry do oblasti výtvarného umění. Během jednotlivých lekcí se tedy dovíme, z jakých literárních předloh umělci v jednotlivých epochách nejčastěji čerpali své náměty a jak tyto literární texty zpětně ovlivňovali podobu samotných uměleckých děl. Okrajově pozornost budeme věnovat též textům o umění, jejichž vznik spadl do probíraných období. A konečně také upozorníme na výtvarná díla, která inspirovala či jinak podnítila vznik krásné literatury.

Po prostudování této kapitoly jsme obeznámeni se základními typy textů, které se výtvarným uměním zaobírají. Definovali jsme jednotlivé přístupy a poukázali na jejich proměnlivost, determinovanou dobovým historickým kontextem. Také jsme vyložili si vzájemný vztah jednotlivých oborů v rámci výtvarného umění. Nyní dokážeme tedy přesněji užívat část oborové terminologie, se kterou se budeme setkávat také při dalším studiu probírané problematiky.

Zároveň jsme si objasnili, v čem tkví specifika uměleckohistorického přístupu k dané problematice, a chápeme, proč je důležitá znalost širšího společenského a kulturního kontextu. Pro hlubší interpretaci uměleckého díla je nezbytné jak porozumění jeho estetickým a formálním kvalitám, tak vztah k dobové kultuře, jejíž součástí je také literární tvorba.